

БӨЛІМ: UNIVER / ҚАЗҰҚПУ / СТУДЕНТ

Ғылыми адалдық принциптері: шынайылық, объективтілік, әділеттілік. Ғылыми нәтижелерді бұрмалауға тыйым. Плагиатпен күрес.

ЖАРИЯЛАНДЫ
06.12.2025СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/185590/>**Жалалова Алина Талғатқызы****Жумамурат Фатима Кобланқызы****Жарилкасинова Асем Айдосқызы****Жаниева Аидам Бахтияровна**

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Топ: Физика-137

Жетекшісі: **Байтурсын Нұрай**, магистр, аға оқытушы

ЖОСПАРЫ

1. Кіріспе

- I. Ғылымның қоғамдағы рөлі
- II. Ғылыми адалдық ұғымының маңыздылығы
- III. Тақырыптың өзектілігі
2. Негізгі бөлім
- I. Ғылыми адалдық түсінігі және оның негізгі талаптары
- II. Ғылыми адалдықтың негізгі принциптері
- III. Ғылыми нәтижелерді бұрмалауға тыйым
- IV. Плагиат және оның түрлері
- V. Плагиатпен күрес жолдары
- VI. Қазақстандағы ғылыми этика нормалары
3. Қорытынды

КІРІСПЕ

Қазіргі әлемдегі ғылыми-зерттеу үдерісі адамзат өркениетінің дамуы мен прогрестің негізгі шарттарының бірі болып отыр. Технологиялар қарқынды дамып, білім алмасу жылдамдаған сайын ғылымға деген талап та күшейе түсуде. Зерттеу нәтижелерінің

дұрыстығы, әдістемелік дәлдігі, сенімділігі және қоғам үшін құндылығы — бүгінгі ғылымның басты өлшемдері. Осы талаптардың өзегі ретінде ғылыми адалдық принциптері қарастырылады. Ғылыми адалдық – бұл тек нормалар мен ережелер жиынтығы ғана емес, ол зерттеушінің кәсіби мәдениеті мен академиялық жауапкершілігінің көрінісі. Шынайылық, объективтілік және әділеттілік қағидаларын сақтау әрбір зерттеушінің міндетті талабы болып табылады, себебі кез келген ғылыми нәтиженің құны оның адалдығына тікелей тәуелді.

Ғылыми адалдықтың маңыздылығы бүгінгі таңда бұрынғыдан да артып отыр. Бір жағынан, ақпараттың қолжетімділігі, зерттеу материалдарының молаюы ғылымға жаңа мүмкіндіктер әкелсе, екінші жағынан, ғылыми этиканы бұзатын құбылыстардың көбейуіне әкеп соғуда. Плагиат, деректерді бұрмалау, жалған нәтижелер жасау, авторлық құқықтың бұзылуы — бұлардың барлығы ғылым беделіне нұқсан келтіретін қауіпті әрекеттер. Оның үстіне мұндай бұзушылықтар тек ғылыми ортаға ғана емес, қоғамның ғылымға деген сеніміне де теріс әсер етеді. Сондықтан ғылыми адалдықты қалыптастыру мен сақтау — әрбір жоғары оқу орнының, ғылыми институттың және жеке зерттеушінің басты мақсаты.

Шынайылық принципі — ғылыми адалдықтың өзегі. Бұл қағида зерттеу барысындағы барлық әрекетті ашық, дәл және бұрмаланбай көрсетуге міндеттейді. Ғалым тек жинаған деректерге сүйеніп, нәтижелерді біржақты өзгерту немесе әдейі «жақсы» етіп көрсету сияқты әрекеттерден бас тартуы тиіс. Зерттеудегі әрбір қадам — деректерді жинау, талдау, түсіндіру және нәтижелерді жариялау — шынайылық талаптарына сай болуы қажет. Өкінішке қарай, кей жағдайда зерттеушілер ғылыми рейтингті арттыру үшін немесе грант алу мақсатында нәтижелерді қолдан жасап, жалған ақпарат беруге баруы мүмкін. Бұл әрекеттер ғылымға ғана емес, адам капиталына да үлкен зиян келтіреді, себебі жалған деректер негізінде жасалған шешімдер болашақта қоғамға қауіп төндіруі әбден мүмкін.

Объективтілік қағидасы зерттеудің бейтараптығын қамтамасыз етеді. Ғалымның жеке пікірі, сыртқы ықпалдар, қаржыландыру көздері немесе жеке мүдделер зерттеу нәтижелеріне әсер етпеуі тиіс. Объективтілік — ғылымның шынайы дамуын айқындайтын маңызды шарт. Мысалы, егер зерттеуші өз гипотезасын дәлелдеу үшін тек өзіне тиімді деректерді ғана таңдап, ал қарсы нәтижелерді елемесе, бұл объективтіліктің бұзылуына әкеледі. Мұндай әрекеттер ғылыми әдістемеге де, ғылыми құндылықтарға да қайшы. Сондықтан объективтілік — тек әдістемелік талап емес, ол зерттеушінің кәсіби адалдығын көрсететін өлшем.

Әділеттілік қағидасы ғылыми қауымдастықтағы қарым-қатынастың мәдениетін айқындайды. Авторлықты дұрыс бөлу, әріптестер еңбегін бағалау, басқа зерттеушілердің интеллектуалдық меншігіне құрметпен қарау — әділеттіліктің негізгі компоненттері. Жұмыста үлесі жоқ адамдарға авторлық беру немесе керісінше, негізгі жұмысты атқарған зерттеушілердің атын көрсетуге немқұрайлылық таныту — ғылыми әділетсіздіктің көрінісі. Мұндай жағдайлар командалық жұмыстың бұзылуына, ғылыми

ортадағы сенімнің төмендеуіне алып келеді. Сондықтан әділеттілік қағидасын сақтау — ғылыми қарым-қатынастың мәдени деңгейін көрсететін маңызды индикатор.

Плагиат мәселесі қазіргі академиялық ортада ерекше назарда тұр. Ақпараттың қолжетімділігі, интернеттегі материалдардың көптігі кей студенттер мен жас зерттеушілерді дайын мәтіндерді көшіріп алуға итермелеуі мүмкін. Алайда плагиат — кез келген деңгейде, кез келген формада — ғылыми этиканың ең ауыр бұзушылығы болып есептеледі. Плагиат тек мәтінді көшірумен шектелмейді; ол ойды, идеяны, деректі немесе құрылымды рұқсатсыз пайдалану арқылы да көрініс табады. Сондықтан плагиатпен күресу — жоғары оқу орындарының, оқытушылардың және студенттердің ортақ міндеті.

Қорытындылай келе, ғылыми адалдық принциптері — қазіргі ғылымның тұрақты әрі сенімді дамуының негізгі кепілі. Бұл қағидалар тек ережелер мен тыйымдар емес, олар — ғылым мәдениетін қалыптастыруға бағытталған маңызды құндылықтар. Ғылым тек адал, шынайы, әділ және объективті еңбек нәтижесінде ғана өзінің басты миссиясын орындап, қоғамның дамуына үлес қоса алады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

I. Ғылыми адалдық түсінігі және оның негізгі талаптары

Ғылыми адалдық – қазіргі заман ғылымының іргетасын құрайтын, кез келген зерттеу қызметінің сапалық деңгейін анықтайтын басты ұғымдардың бірі. Ол жеке зерттеушінің мінез-құлық мәдениетін ғана емес, жалпы ғылыми ортадағы қарым-қатынас стандарттарын белгілейді. Қоғам ғылымнан шынайы, дәл және әдіснамалық тұрғыдан негізделген нәтижелер күтеді. Ал ондай нәтижелер тек ғылыми адалдық қағидалары толық сақталған жағдайда ғана жүзеге асады. Ғылыми адалдық ұғымы халықаралық деңгейде мойындалған және көптеген елдердің университеттері мен ғылыми институттарының негізгі этикалық кодекстерінде көрініс тапқан.

Ғылыми адалдықтың мәні – зерттеу процесінің барлық кезеңінде шындыққа, дәлдікке және әділеттілікке сүйену. Ол тек ғылыми нәтижелерді жариялау кезінде ғана емес, зерттеу мақсатын анықтау, деректерді жинау, талдау және интерпретациялау барысында да қатаң сақталуы тиіс. Адалдықтың бұзылуы зерттеудің сапасын төмендетіп қана қоймай, ғылымға деген сенімнің әлсіреуіне әкеледі. Мәселен, жалған нәтижелер негізінде жасалған шешімдер қоғамға зиян келтіруі мүмкін, ал бұл ғылыми қауымдастықтың беделін түсіреді. Сондықтан ғылыми адалдық — ғылымның әдіснамалық тұтастығын қамтамасыз ететін негізгі фактор. Ғылыми адалдық бұзылған жағдайда туындайтын қауіп тек академиялық сипатқа ие емес. Медицина, инженерия, биотехнология, экология сияқты салаларда қате деректерге сүйенген шешімдер адамдар өміріне, қоршаған ортаға немесе техникалық қауіпсіздікке әсер етуі мүмкін. Мысалы, клиникалық сынақ нәтижелерін бұрмалау жаңа дәрілердің қауіпсіздігі туралы жалған түсінік қалыптастырады; инженерлік зерттеулердегі деректерді жасыру апаттық

жағдайларға әкеп соғуы ықтимал. Сол себепті ғылыми адалдық тек этикалық талап емес, қоғам алдындағы үлкен жауапкершілік.

Ғылыми адалдықты сақтау үшін ең алдымен оның бұзылу түрлерін түсіну қажет. Негізгі бұзушылықтардың қатарына: деректерді қолдан жасау (fabrication), бар деректерді өзгерту (falsification), плагиат, авторлық құқықты бұзу, деректерді жасыру, нәтижелерді таңдаулы түрде көрсету сияқты әрекеттер жатады. Бұл әрекеттердің барлығы ғылымға жат, және олар ғылымның дамуына нақты кедергі келтіреді. Әр бұзушылықтың табиғаты әр түрлі болғанымен, түпкі зияны ортақ — ғылыми сенімнің жоғалуы.

Деректерді қолдан жасау — эксперимент те, бақылау да жүргізілмей, жалған деректер ойдан шығарылуы. Мұндай әрекет ғылыми нәтижені толықтай мағынасыз етеді. Ал деректерді бұрмалау — бар нәтижелерді өзгертіп, күтілген немесе авторға тиімді болатындай етіп көрсету. Кейбір зерттеушілер гипотезасын дәлелдеу үшін статистикалық талдауларды өзгертіп, дұрыс емес қорытынды жасап шығарады. Бұл әдіснамалық тұрғыда да, этикалық тұрғыда да өрескел қателік.

Плагиат — басқа адамның еңбегін иемдену. Плагиат тек мәтінді көшіріп қоюмен шектелмейді; идеяны, құрылымды, әдістемені, тіпті зерттеу формулировкасын рұқсатсыз пайдалану да плагиатқа жатады. Бұл — ғылыми адалдықтың ең ауыр бұзылуы. Плагиаттың болуы зерттеушіге деген сенімнің толық жоғалуына, ғылыми мансаптың тоқтауына және беделдің түсуіне әкеледі. Студенттер үшін плагиат оқу орнынан шығаруға дейін барады, ал ғалымдар үшін ғылыми атақтардан айрылу қаупін туғызады. Ғылыми адалдықтың зерттеу үдерісіне әсері ерекше. Адалдық сақталған ортада зерттеулердің сапасы жоғары, нәтижелер сенімді және ғылымның өзі жүйелі түрде дамиды. Мұндай ортада зерттеушілер бір-біріне сенеді, деректермен ашық бөліседі, зерттеу нәтижелері қайталануға қолайлы болады. Адалдық атмосферасы бар ғылыми мекемелер инновацияға бейім, себебі мұндай ортада жалғандыққа орын жоқ. Зерттеу нәтижелері нақты болған сайын, оларды қолдану мүмкіндігі де артады. Ал ғылыми адалдық әлсіз ортада керісінше процесс баяулайды. Әріптестер арасында сенім азаяды, зерттеулердің сапасы төмендейді, ғылыми мақалалардың құндылығы артық бағаланады. Мұндай ортада ғылым дамымайды, керісінше тоқырауға ұшырайды. Бұл әсіресе білім беру жүйесінде қауіпті: студенттер адалдықты ұстаздарынан көрмесе, олар да сол мәдениетті қабылдайды. Уақыт өте академиялық адалдықтың дағдарысы басталып, ғылыми әлеует әлсірейді.

Ғылыми адалдықтың тағы бір маңызды әсері — халықаралық сенім. Әлемдік ғылыми қауымдастыққа интеграциялану үшін елдің университеттері, зерттеу орталықтары және академиктері адалдық қағидаларын толық орындауы тиіс. Халықаралық журналдар, ғылыми грант беруші ұйымдар, конференциялар зерттеу нәтижелерінің сапасына өте жоғары талап қояды. Егер деректердің сенімділігі күмәнді болса, ондай зерттеу қабылданбайды. Сондықтан ғылыми адалдық — ғылыми беделдің кепілі.

Осылайша, ғылыми адалдық ғылыми үдерістің барлық кезеңінде негізгі методологиялық, этикалық және кәсіби талаптарды белгілейтін маңызды құндылық. Ол ғылымды жүйелі,

шынайы және объективті түрде дамыта отырып, қоғамның ғылыми нәтижелерге деген сенімін нығайтады және ғылымның жоғары деңгейде өркендеуіне жол ашады.

II. Ғылыми адалдықтың негізгі принциптері

Ғылыми адалдықтың негізгі құрамдас бөліктері – шынайылық, объективтілік және әділеттілік – кез келген зерттеушінің кәсіби мінез-құлқын айқындайтын негізгі этикалық талаптар болып табылады. Шынайылық принципі зерттеу барысында алынған барлық мәліметтің нақты, бұрмаланбай, толық көрсетілуін міндеттейді. Ғалым өз гипотезасын жақтау мақсатында деректерді өзгертуге, манипуляция жасауға немесе зерттеу нәтижелерінің бір бөлігін жасыруға құқылы емес. Шынайылық ғылыми сенімділіктің басты көрсеткіші болғандықтан, ол әдіснамалық ашықтықты да қамтиды: әрбір мәліметтің қайдан алынғаны, қандай әдістер қолданылғаны, қандай құралдар пайдаланылғаны толық көрсетілуі қажет.

Объективтілік ғылымдағы бейтараптылықты білдіреді. Ғалым жеке пікіріне, эмоциясына немесе қандай да бір топтың мүддесіне сүйенбестен, ғылыми деректерге ғана негізделіп тұжырым жасауы тиіс. Көп жағдайда зерттеушінің өз гипотезасын растауға деген ықыласы объективтілікке қауіп төндіреді. Сондықтан зерттеуші өзіне тиімді емес нәтижелерді де толық жариялауы тиіс. Объективтілік ғылыми әдістің сенімділігін арттырып, зерттеу нәтижелерінің қайталануға қабілетті болуына ықпал етеді.

Әділеттілік — ғылыми социумдағы қарым-қатынастардың мәдениетін білдіретін этикалық қағида. Ол авторлық құқықты сақтау, еңбектес әріптестердің үлесін әділ көрсету, ғылыми сын айтуда әдебін сақтау сияқты талаптарды қамтиды. Топтық зерттеулерде үлесі жоқ адамның автор ретінде жазылуы немесе үлесі бар адамның аты аталмауы — әділетсіздік әрі ғылымдағы адалдыққа қайшы. Сонымен қатар, әділетті ғылыми сын жеке тұлғаға емес, жұмыстың мазмұнына бағытталуы тиіс.

Үш принцип те бір-бірімен тығыз байланысты: шынайылық зерттеу нәтижесінің дәлдігін қамтамасыз етсе, объективтілік тұжырымның бейтараптығын, ал әділеттілік ғылыми қауымдастықтың адалдығын сақтайды. Бұл қағидалардың сақталуы ғылымның дамуына, академиялық мәдениеттің нығаюына және ғылымға деген қоғам сенімінің артуына тікелей әсер етеді.

III. Ғылыми нәтижелерді бұрмалауға тыйым

Ғылыми нәтижелерді бұрмалауға тыйым салу – ғылыми адалдықтың ең маңызды қағидаларының бірі. Нәтижелерді бұрмалау үш негізгі формада көрінеді: қолдан жасалған деректер (fabrication), бар деректерді әдейі өзгерту (falsification) және тек зерттеушіге тиімді нәтижелерді ғана жариялау (selective reporting). Бұл әрекеттер ғылыми процестің шынайылығын бұзып, ғылымға деген сенімге үлкен нұқсан келтіреді. Жалған немесе бұрмаланған деректерге негізделген зерттеулер ғылыми білімнің сапасын төмендетіп, келесі зерттеулердің қателесуіне себеп болуы мүмкін.

Плагиат — ғылыми адалдықты бұзатын кең таралған құқықбұзушылық. Ол тек мәтінді

көшіріп қою емес, басқа автордың идеясын, теориясын, әдісін немесе құрылымын рұқсатсыз пайдалану болып есептеледі. Сондай-ақ, өзіндік плагиат — автордың бұрынғы еңбегін жаңа жұмыс ретінде ұсынуы — ғылыми этиканың маңызды бұзылуының бірі. Плагиаттың таралуына уақыт тапшылығы, зерттеу дағдысының жетіспеушілігі және оңай жол іздеу сияқты факторлар әсер етуі мүмкін. Алайда қандай себеп болса да, плагиат зерттеушінің кәсіби беделін төмендетеді.

Плагиаттың алдын алу үшін дереккөздерді дұрыс рәсімдеу, ғылыми мәтінде сілтеме беру, дәйексөздерді нақты көрсету маңызды. Сонымен бірге қазіргі университеттер анти-плагиат жүйелерін кең қолданады. Turnitin, PlagScan және басқа жүйелер мәтіндегі ұқсастықтарды анықтап, студенттер мен зерттеушілердің жауапкершілігін арттырады. Плагиатпен күрестегі маңызды қадам — ғылыми этика мәдениетін қалыптастыру. Оқу орындары студенттер мен жас зерттеушілерге академиялық адалдық талаптарын түсіндіруі, зерттеу жүргізу дағдыларын үйретуі тиіс. Бұл мәдениеттің қалыптасуы ғылыми қауымдастықтың сенімділігін арттырып, сапалы зерттеулердің көбеюіне жағдай жасайды.

IV. Плагиат және оның түрлері

Плагиат – ғылыми адалдықтың ең кең таралған әрі зиянды бұзушылықтарының бірі. Ол ғылыми еңбектегі түпнұсқалықты жоққа шығарып, зерттеушінің интеллектуалды меншігіне қол сұғуды білдіреді. Плагиат ұғымы тек мәтінді рұқсатсыз көшірумен шектелмейді; ол идеяны, ғылыми әдісті, зерттеу құрылымын, теориялық тұжырымдарды немесе өзге де авторлық элементтерді иемденуді де қамтиды. Сондықтан плагиат – ғылымдағы сенімге, әділеттілікке және кәсіби беделге төнген үлкен қауіп.

Плагиаттың бірнеше түрі бар. Толық плагиат – басқа автордың мәтінін еш өзгеріссіз көшіру. Мұндай жағдайда авторлық этика толық бұзылады, себебі зерттеуші өзгенің еңбегін дерексіз иемденеді. Жартылай плагиат – мәтіннің құрылымын сақтап, тек кейбір сөздерді немесе сөйлемдерді өзгерту. Бұл жағдайда мазмұн сол күйінде қалады, бірақ сыртқы форма ғана өзгереді. Аудармалық плагиат та жиі кездеседі: бұл шетелдік еңбекті аударып, авторды көрсетпеу. Көпшілік мұны плагиат деп ойламайды, бірақ шын мәнінде аудармалық мәтін – түпнұсқа автордың зияткерлік меншігі. Өзіндік плагиат – автордың бұрын жазған мақаласын, жобасын немесе дипломдық жұмысын қайтадан жаңа еңбек ретінде ұсынуы. Бұл да ғылыми адалдыққа қайшы, себебі зерттеуші жаңашылдық талаптарын бұзады. Сонымен қатар плагиаттың жасырын формалары да кездеседі. Мысалы, біреудің идеясын сәл өңдеп, өзінікі сияқты көрсету; ақпарат көзін көрсетсе де, мәтінді шамадан тыс көп қайталау; авторлық құрылымды көшіріп, тек терминдерді ауыстыру. Мұндай әрекеттер де түпнұсқалықты жоққа шығарады. Плагиаттың таралуына бірнеше фактор ықпал етеді: уақыт тапшылығы, зерттеу дағдысының жетіспеушілігі, интернеттегі материалдардың көп болуы және қысқа жолмен нәтиже алуға ұмтылу. Алайда плагиаттың салдары өте ауыр: жұмыстың қабылданбауы, академиялық жаза, ғылыми дәрежеден айырылу, кәсіби беделдің

төмендеуі.

Қорытындылай келе, плагиат – тек этикалық емес, сонымен бірге құқықтық бұзушылық. Ол ғылымның болашағына қауіп төндіреді. Сондықтан плагиаттың түрлерін білу, оның табиғатын түсіну – әрбір зерттеушінің міндеті.

V. Плагиатпен күрес жолдары

Плагиатпен күрес – академиялық адалдықты сақтаудың негізгі талаптарының бірі. Ол ғылыми ортада шынайылық пен әділеттілікті қамтамасыз етеді. Плагиаттың алдын алу жүйелі, кешенді шараларды талап етеді. Бірінші кезекте, зерттеушілерге дұрыс цитаталау және дереккөздермен жұмыс істеу дағдыларын үйрету қажет. Дереккөзге міндетті түрде сілтеме жасау – плагиаттың алдын алудың ең қарапайым әрі тиімді әдісі. Автордың аты-жөні, жылы, еңбектің атауы және шыққан жері толық көрсетілген жағдайда ұрлыққа жол берілмейді. Плагиатпен күрестің тағы бір маңызды жолы — мәтінді өз сөзімен жазу. Яғни алынған ақпаратты түсініп, оның мәнін талдап, зерттеушінің жеке пікірін қосып жеткізу. Бұл ғылыми мәтінді сапалы әрі түпнұсқа етеді. Сонымен бірге, дайын материалды механикалық өзгерту немесе сөздерді синонимдермен ауыстыру плагиатты жасыра алмайды; сондықтан мазмұнды түсініп, қайта интерпретациялау маңызды. Қазіргі таңда көптеген білім беру ұйымдары антиплагиат жүйелерін қолданады. Turnitin, PlagScan, Antiplagiat.kz секілді платформалар мәтіндегі ұқсастық деңгейін анықтап, зерттеу жұмысының түпнұсқалығын бағалауға мүмкіндік береді. Мұндай жүйелер тек тексеру құралы ғана емес, студенттерді жауапкершілікке баулитын тәрбие механизмі. Олар зерттеушілерді мәтінді дұрыс рәсімдеуге, ғылыми этиканы сақтауға үйретеді. Плагиатпен күресте тағы бір маңызды аспект – академиялық жазылым мәдениетін қалыптастыру. Университеттер мен ғылыми мекемелер арнайы тренингтер, семинарлар ұйымдастырып, студенттерге зерттеу жүргізу, библиография құру, деректерді талдау, парафраз жасау әдістерін үйретуі тиіс. Бұл плагиатқа жол бермеудің ұзақ мерзімді шешімі.

Сонымен қатар ғылыми жетекшілердің рөлі де ерекше. Олар жұмыстың құрылымын дұрыс бағыттап, студенттің жеке ойлау қабілетін дамытуға көмектесуі қажет. Ұрлыққа бармау үшін жас зерттеуші ғылыми процестің мәнін түсінуі тиіс: зерттеу — бұл тек мәтін жазу емес, ол жаңа білім қалыптастыру.

Плагиатпен күрес – тек техникалық емес, мәдени-этикалық міндет. Сондықтан әр зерттеуші адалдықты басты қағида ретінде қабылдап, өз еңбегін шынайы көрсетуге талпынуы қажет.

VI. Қазақстандағы ғылыми этика нормалары

Қазақстанда ғылыми этика нормалары ұлттық заңнамамен, оқу орындарының ішкі ережелерімен және халықаралық стандарттарға негізделген академиялық адалдық кодекстерімен реттеледі. Бұл нормалардың мақсаты – зерттеу процесінің тазалығын қамтамасыз ету, шынайы нәтижелер алуға жағдай жасау және ғылыми қауымдастықтағы сенімді нығайту. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі

академиялық адалдықты сақтау жөнінде нақты талаптар қояды. Университеттерде академиялық адалдық кодекстері қабылданған, онда плагиат, деректерді бұрмалау, жалған ақпарат жасау, авторлықты әділетсіз бөлу, зерттеу нәтижесін қолдан жасау сияқты әрекеттерге қатаң тыйым салынады. Мұндай бұзушылықтар үшін ескерту, жұмысты қабылдамау, қайта жаздыру, емтиханнан шеттету, оқудан шығару сияқты шаралар қолданылуы мүмкін.

Ғылыми қызметкерлерге қатысты жауапкершілік одан да жоғары. Егер плагиат немесе деректерді қолдан жасау фактісі дәлелденсе, ғылыми атақтар мен дәрежелерді қайтарып алу қарастырылған. Бұл ғылымның беделін қорғауға бағытталған маңызды механизм. Қазақстанда ғылыми этиканы сақтау үшін рецензиялау жүйесі, жарияланымдардың сапасын бақылау, деректердің сенімділігін тексеру, ғылыми журналдардың этикалық талаптары күннен күнге жетілдірілуде. Сонымен қатар университеттерде ғылыми кеңестер мен этикалық комитеттер әрекет етеді, олар зерттеу жобаларының әдістемелік және этикалық дұрыстығын қадағалайды.

Елімізде академиялық адалдықты нығайту мақсатында антиплагиат жүйелерін қолдану міндеттелген. Дипломдық жұмыстар мен ғылыми мақалалар арнайы тексеруден өтпейінше, бекітілмейді. Бұл талап зерттеулердің түпнұсқалығын арттыруға және жас ғалымдарды адал жұмыс істеуге ынталандыруға бағытталған. Қазақстандағы ғылыми этика нормалары тек жазалау шараларын емес, сонымен қатар алдын алу мен білім беруді де қамтиды. Университеттер студенттерге ғылыми жазылым негіздерін, цитаталау ережелерін, зерттеу әдістерін үйретеді. Бұл қоғамда адалдық пен ашықтық мәдениетін қалыптастырудың басты шарты.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы ғылыми этика нормалары заманауи әлемдік талаптарға сай жетіліп келеді және ғылыми ортаның дамуына, сапалы зерттеулердің көбеюіне ықпал етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ғылыми адалдық принциптерін сақтау – қазіргі заман ғылымының тұрақты дамуы мен қоғамның интеллектуалдық прогресінің негізгі алғышарты. Шынайылық, объективтілік және әділеттілік қағидалары кез келген зерттеудің сапасын айқындайды және ғылыми нәтижелердің сенімділігіне тікелей әсер етеді. Бұл принциптерді сақтау тек зерттеушінің кәсіби жауапкершілігі ғана емес, ғылымға деген құрметтің де көрінісі болып табылады. Зерттеу барысында алынған деректердің бұрмаланбауы, әдістемелік ашықтықтың болуы және авторлық құқыққа құрмет көрсету – ғылымның дамуына, жаңа білімнің қалыптасуына және ғылыми ортадағы сенімнің нығаюына ықпал етеді. Плагиат пен ғылыми нәтижелерді бұрмалау мәселелері тек жеке адамның қателігі емес, жалпы ғылымның беделіне нұқсан келтіретін факторлар болып табылады. Плагиаттың түрлі формаларының кең таралуы зерттеу мәдениетінің жеткіліксіздігін көрсетеді, сондықтан олармен күресу тек жазалау шараларымен шектелмеуі тиіс. Дереккөздермен дұрыс

жұмыс істеу, цитаталау нормаларын сақтау, мәтінді өз сөзімен мазмұндау дағдыларын дамыту – академиялық адалдықты қамтамасыз етудің негізгі жолдары. Сонымен қатар антиплагиат жүйелерін қолдану, ғылыми жетекшілердің бағыт-бағдары және университеттердегі этикалық мәдениетті нығайту сияқты шаралар плагиаттың алдын алуда маңызды рөл атқарады.

Қазақстандағы ғылыми этика нормалары халықаралық талаптарға сәйкес жетілдіріліп, білім беру ұйымдарында міндетті түрде енгізілген. Академиялық адалдық кодекстері, этикалық комитеттер, антиплагиат тексерулері және ғылыми жарияланымдар сапасын бақылау – ғылыми ортаның ашық, әділ және жауапты болуына жағдай жасайды. Бұл нормалар жас зерттеушілерді адал еңбекке үйретіп қана қоймай, ғылыми нәтижелердің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, ғылыми адалдық принциптерін сақтау – тек талап емес, әр зерттеушінің этикалық парызы. Шынайылық, объективтілік және әділеттілік қағидаларын ұстану арқылы ғылыми қауымдастық өзінің беделін нығайтып, қоғамның ғылымға деген сенімін арттыра алады. Адалдыққа негізделген зерттеу ғана ғылымды алға сүйреп, жаңа мүмкіндіктерге жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Shamo, A. E., & Resnik, D. B. (2022). *Responsible Conduct of Research* (4-ым басылым). Oxford University Press.

Қолданылуы: Ғылыми адалдық, зерттеуде шынайылық, әділеттілік, авторлық құқық, зерттеу әдебі сияқты жалпы этикалық қағидаларды сипаттау.

2. Shamo, A. E., & Resnik, D. B. (2009). *Responsible Conduct of Research* (2-ым басылым). Oxford University Press.

Қолданылуы: Ғылыми бұзушылықтар, плагиат, деректерді бұрмалау (*fabrication/falsification*) мәселелерін талдау үшін.

3. «Академиялық адалдық кодексі» — жоғары оқу орындарындағы академиялық адалдық нормаларын анықтайтын құжат.

Қолданылуы: Қазақстандағы ғылыми-академиялық этика нормаларын және талаптарын көрсету үшін.

4. «Плагиат – ғылымға қиянат» атты мақала, *Egemen.kz*, 04 наурыз 2020 ж.

Қолданылуы: Қазақстандағы плагиат мәселелері, антиплагиат жүйелерінің енгізілуі, білім беру орталарының плагиатқа көзқарасы туралы ақпарат үшін.

5. «LMS және академиялық адалдық: антиплагиаттық жүйелермен интеграциялау» (*Plagiat.kz*) — цифрландыру дәуіріндегі плагиат пен академиялық адалдық мәселелері.

Қолданылуы: Заманауи оқу жүйесінде антиплагиат жүйелерінің (LMS, тексеру құралдары) рөлін көрсету.

© 2026 Bilimger.kz Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.